

University of Groningen

Erasmus, Tiara en de eerste collectie van de Franeker academiebibliotheek
van Sluis, Jacob

Published in:
It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

Publication date:
2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
van Sluis, J. (2016). Erasmus, Tiara en de eerste collectie van de Franeker academiebibliotheek. *It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy*, 78(1/2), 134-144. [8].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Erasmus, Tiara en de eerste collectie van de Franeker Academiebibliotheek

Jacob van Sluis

Summary

The university of Franeker was founded in 1585, with a library at the start. One of the first purchases was the collection of the humanist prof. Petrejus Tiara, who died at February 9, 1586, with about 40 volumes in folio. The first description of the library has been preserved by a copy of the printed catalogue from 1601, probably made by Martinus Lydius, professor of theology. This catalogue describes a collection of about 300 folio's and 500 books in smaller formats. Erasmus is the author with the most titles, twenty-two, and four titles can be traced belonging originally to his private library. As a whole, the Franeker university library in 1601 offers a rather modern humanist collection, without a confessional emphasis, neither catholic nor Calvinistic.

Inleiding

In 1585 stichtten de Provinciale Staten, het hoogste gezag in het pas onafhankelijke gewest Friesland, een universiteit in het stadje Franeker. Haar bloeiperiode viel in de zeventiende eeuw, daarna zette een gestaag verval in. Het was een volwaardige Academie, met vier faculteiten, die bleef bestaan tot 1811 en daarna nog tot 1843 een bescheiden voortzetting kende als Athenaeum.

Al in het prille begin werd een bibliotheek opgezet. Over de directe beginperiode zijn we redelijk goed ingelicht dankzij de oudste gedrukte catalogus uit 1601, die onlangs werd heruitgegeven.¹ Aan de hand van de hierin beschreven collectie, verzameld in de eerste periode van zestien jaar, kunnen we een indruk krijgen in hoeverre deze bibliotheek een humanistische visie op de wetenschap weerspiegelde.

Om deze vraag te beantwoorden volgen we een methode met verschillende omtrekkende bewegingen. Wat was de inzet en het beleid van de verantwoordelijken voor deze bibliotheek? Hoe is de collectie ontstaan en hoe verliep de aanschaf? Welke boeken waren er, maar ook: welke

niet? Is het humanistische ideaal vertegenwoordigd? Blijkt dat uit de keuze voor bepaalde auteurs en in het bijzonder dan voor Erasmus?

Begin en beleid

Bij het begin in 1585 kende de universiteit te Franeker zeven hoogleraren: drie voor de theologie (Sibrandus Lubbertus, Martinus Lydius en Henricus Antonides), één jurist (Henricus Schotanus) en drie voor de *artes liberales* (Petrejus Tiara voor Grieks, Johannes Drusius voor de Oosterse talen en Lollius Adama voor de wijsbegeerte). De eerste hoogleraar voor de medische vakken werd pas in 1589 aangesteld (Alardus Auletius), maar daarbij past een kanttekening. Tiara was tevens een vooraanstaand medicus en mogelijk hoopten de curatoren dat hij ook de medische colleges zou gaan verzorgen. Tiara overleed echter al spoedig, op 9 februari 1586. Voor de academiebibliotheek is de korte aanstellingsperiode van Tiara desondanks van enorm belang geweest, omdat een groot aantal boeken uit zijn nalatenschap door Provinciale Staten werd aangekocht.

Tiara was in 1514 te Workum geboren, studeerde medicijnen in Leuven en voltooide zijn studie met een academische rondreis die eindigde met een promotie in Italië. Hij vestigde zich als arts te Franeker en werd achtereenvolgens hoogleraar Grieks aan drie pas opgerichte universiteiten: Douai (1562), Leiden (1575) en Franeker. De combinatie van Grieks en medicijnen was niet ongebruikelijk: medicijnen werd bestudeerd vanuit de Griekse teksten van Galenus en Hippocrates. Een humanistische belangstelling voor de letteren toonde Tiara met Latijnse vertalingen van Griekse auteurs als Plato, Euripides en met eigen neolatijs dichtwerk.² Het boekenbezit van Tiara moet behoorlijk groot geweest zijn. Ruim veertig folio-banden uit de eerste Franeker collectie zijn te herleiden als afkomstig uit zijn nalatenschap.³ Mogelijk waren bij deze eerste aankoop ook nog vele boeken in kleinere formaten betrokken, maar dat valt niet meer na te gaan.

Het beleid rond de bibliotheek was in deze beginjaren minimaal. Er was geen personeel aangesteld en vermoedelijk was er evenmin een vast budget voor aanschaf. De toegang was voorbehouden aan de hoogleraren, die elk een sleutel kregen. Studenten werden pas veel later toegelaten, vermoedelijk rond 1640.⁴ Het eerste reglement – een groot woord voor

¹ Jacob van Sluis, *De academiebibliotheek te Franeker anno 1601. De oudste catalogus ingeleid en opnieuw uitgegeven* (Franeker 2011). Digitaal raadpleegbaar op <http://home.online.nl/mpaginae/>

² Sybrand Galama, *Petrejus Tiara* (Bolsward 1964), 15-16, noemt Tiara een humanist op basis van een mager criterium: 'Hij werd niet geïnspireerd door Kerk of Bijbel, maar door Griekse en Latijnse schrijvers'.

³ Van Sluis, *Academiebibliotheek*, bijlage E, daar aangegeven met een asterisk.

⁴ Ervan uitgaande dat de grote diefstal die in 1648 werd ontdekt en waarvoor de student Nicolaas Amama werd veroordeeld, mogelijk was vanwege een openstelling voor studenten.

het ene artikel dat aan de bibliotheek werd gewijd in de academiestatuten uit 1586 – legde de verantwoordelijkheid voor de bibliotheek bij de professoren, inclusief het onderlinge toezicht.⁵ In theorie mochten de boeken niet worden uitgeleend, maar alleen ter plekke worden geraadpleegd. In de praktijk zullen de professoren echter, al dan niet in onderling overleg, wel boeken aan zichzelf hebben ‘uitgeleend’.

Onbekend is wat de aanleiding geweest is om in 1601 de eerste catalogus op te stellen. De titelpagina meldt dat dit gebeurde ‘ex decreto Magnifici Rectoris’, waarachter men een gezamenlijk besluit van de voltallige senaat kan vermoeden. Op dat moment was Henricus Antonides (1546-1614) dienstdoend rector magnificus. De samensteller van de catalogus was echter mogelijk Martinus Lydius (1539-1601). In de catalogus wordt tweemaal vermeld dat hij de boeken op volgorde en plaats heeft gezet en vervolgens ter controle aan Antonides heeft getoond, met als dagtekening 18 mei 1601. Enige dramatiek ontbreekt niet: ruim een maand later, op 27 juni, overleed Lydius.⁶ De samenstelling en de uitgave van deze catalogus vormde een eerste actie om orde op zaken te brengen en om de gebruikswaarde van de bibliotheek te laten blijken. De tweede stap op weg naar een beleid vormde de aanstelling van de eerste bibliothecaris in juni 1602.⁷

De collectie diende nadrukkelijk als een naslag- of referentiebibliotheek, ter aanvulling van het eigen boekenbezit dat elke professor thuis had staan. Dit blijkt nog niet zozeer uit de catalogus van 1601, maar wel uit het beleid dat nadien werd gevoerd. In de later uitgegeven catalogi, te beginnen met de eerstvolgende van 1626, worden vrijwel alleen boeken op het grote folio-formaat vermeld. Zulke folianten waren kostbaar in aanschaf, te duur voor particulieren en het was bijgevolg aantrekkelijk om het beperkte bibliotheekbudget te gebruiken om juist deze aan te schaffen voor gemeenschappelijk gebruik. Het is in deze betekenis dat men vanaf het begin kon spreken van een *bibliotheca publica*: geen openbare, maar een gemeenschappelijke bibliotheek. Boeken op een kleiner formaat – quarto, octavo, duodecimo of nog kleiner – hadden een veel grotere roulatiesnelheid, waren veel goedkoper en bijgevolg in het be-

reik van een particulier en dus van een hoogleraar. De catalogus uit 1601 beschrijft echter nog ongeveer vijfhonderd boeken op het kleinere formaat, die waarschijnlijk in 1627 op een veiling zijn verkocht om met de opbrengst weer folianten te kunnen aanschaffen.⁸ Met een dergelijk beleid kon men zich beperken tot dure plaatwerken als atlanten, zowel geografische als anatomische, juridische commentaren met een opmaak vol glossen en meerdelige *Opera omnia*. De belangrijkste aanwijzing dat men bij de collectievorming lange tijd op de folianten was geconcentreerd, is dat de Franeker collectie, zoals die is overgeleverd in de magazijnen van Tresoar, voor het overgrote deel boeken in folio omvat. Maar zoals gezegd, dit beleid kreeg pas na 1601 vorm.

De omvang van de collectie anno 1601 was bescheiden: ongeveer driehonderd boeken in folio en vijfhonderd boeken op kleiner formaat. De catalogus van 1601 beschrijft precies hoe de folianten stonden opgesteld: achttien lessenaars (*plutei*) zijn in twee rijen van negen achter elkaar dwars geplaatst in de lengterichting van het vertrek, elke kast heeft twee planken (*facies*) met op elke plank drie tot dertig banden keurig in volgorde van opstelling vermeld. Biedt de eerste helft daarmee voor de folianten een standcatalogus, de tweede helft beschrijft de kleine boeken als een systematische catalogus per vakgebied zonder enige informatie over de wijze van opstelling. Vermoedelijk stonden deze boeken minder toegankelijk opgesteld, niet in de bibliotheekruimte zelf, maar in afsluitbare kisten of kasten, en waren ze niet bedoeld om rechtstreeks te worden geraadpleegd. Met dit verschil in opstelling en toegankelijkheid werd min of meer al vooruit gelopen op het beleid om zich toe te leggen op het verzamelen van folianten alleen.

Dat de collectie in 1601 bescheiden van omvang was, blijkt uit het feit dat in die tijd sommige geleerden omvangrijkere (particuliere) collecties bezaten.⁹ De universiteiten van Leiden en Groningen daarentegen beschikten in dezelfde periode van hun bestaan over collecties van vergelijkbare omvang. De stadsbibliotheek in Utrecht was echter beduidend groter.¹⁰

5 Van Sluis, *Academiebibliotheek*, 13.

6 Voor Lydius, zie het lemma geschreven door C. van der Woude in *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, 6 dln (Kampen 1978-2006), dl 1, 146-148.

7 Voor een lijst van bibliothecarissen, zie Arie P. van Nienes e.a., *De archieven van de Universiteit te Franeker 1585-1812* (Leeuwarden 1985), 327-328. De eerste bibliothecaris, tevens academiasecretaris tot 1613 Harmannus Doman, wordt niet vermeld in de lijst bij Willem B.S. Boeles, *Friesland's Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, 2 dln (Leeuwarden 1878-1889), dl 1, 405-406.

8 Van Sluis, *Academiebibliotheek*, 22-30.

9 Een voorbeeld: de veilingcatalogus van de bibliotheek van Johannes Fungeri, rector van de Latijnse school in Franeker, die in 1613 in Leiden werd geveild, omvat tachtig pagina's – <http://mpaginae.atspace.com/Fungeruslinks.htm> – maar het is niet uitgesloten dat er bij een dergelijke veiling ook andere boeken onder diens naam werden ingebracht. Zie de bijdrage van Piter van Tuinen in deze bundel.

10 Van Sluis, *Academiebibliotheek*, 86-91.

De herkomst van de collectie en aanschaf

Weliswaar bescheiden naar omvang, maar geïnitieerd in onzekere tijden en zonder expliciet beleid, kan men toch spreken van een vliegende start voor de Franeker academiebibliotheek. Want anders dan in de voormalige bisschopszetel Utrecht, met veel kloosters binnen de stadsmuren, heeft het er alle schijn van dat Franeker niet kon profiteren van een rijk achterland met omvangrijke kloosterbibliotheeken. In 1580 was in Friesland van hoger hand de reformatie doorgevoerd en werden de kloosters ontbonden en hun bezittingen geconfisqueerd. Misschien is er in de tussentijd van vijf jaar voorafgaand aan de oprichting van de Franeker universiteit veel kloosterbezit verdwenen, want er zijn weinig aanwijzingen van de aanwezigheid van kloosterboeken in de Franeker academiebibliotheek. Geen van de banden, die al aanwezig waren in 1601 en die nu nog aanwezig zijn, toont kenmerken van eerder kloosterbezit.

Van de in 1601 aanwezige en overgeleverde banden bezitten slechts enkele een aantekening van een eerdere eigenaar, in de vorm van een *ex libris*.¹¹ Eén boek heeft een duidelijke kerkelijke herkomst, niet uit kloosterbezit maar van de vicaris van de Franeker parochiekerk, Theodardus Simonis.¹² Bij een andere band is op het voorplat op het leer met pen geschreven: 'Sum Jacobi Da[...]', wat betekent dat het boek uit het bezit kwam van helaas een niet nader te identificeren Jacob Da[...].¹³ In zo'n geval spreken we van een *supralibros*. Een *supralibros* in het leer gestempeld en verguld is afkomstig uit de aangekochte collectie van Tiara, met diens initialen P.T. en het jaartal 1576.¹⁴ Andere boeken uit zijn nalatenschap zijn herkenbaar via een eigenhandig geschreven eigendomskenmerk voor- of achterin het boek of dankzij aantekeningen van zijn hand. Het gaat vooral om titels uit de vakgebieden van de *artes* en de medicijnen. Een andere groep kan worden gereconstrueerd op basis van terugkerend gebruik van dezelfde stempels op de banden: deze groep van zesentwintig banden lijkt afkomstig te zijn uit een Duits atelier (mogelijk te Wittenberg) en omvat vrijwel alle vakgebieden.¹⁵ Er zijn geen aanwijzingen over hoe deze groep is verworven.

Titels die werden gepubliceerd tussen 1585 en 1601 zullen rechtstreeks

zijn verworven. De opmerkelijkste aankoop was de *Oceanus juris*, een omvangrijk juridisch verzamelwerk, uitgegeven in achttien delen verdeeld over vijftientig folio-band en gedrukt te Venetië. Een dure aankoop, vermoedelijk ruim vierhonderd gulden, die moest voorzien in de lacune op het vakgebied van de rechten.

Afgezien van de groep-Tiara en een enkel incidenteel geval, valt er weinig te concluderen over eerdere eigenaars binnen de foliantencollectie. Over de boeken uit het tweede deel van de Catalogus van 1601, in kleiner formaat, valt niets te zeggen over een eerdere herkomst: de boeken zijn niet overgeleverd en de catalogus zelf meldt niets over hun herkomst.

De collectie inhoudelijk: ontbrekende en aanwezige kenmerken

De collectie als geheel kan inhoudelijk beoordeeld worden en dit kan langs twee lijnen: een *via negativa* die aangeeft wat de collectie niet omvatte en welke kenmerken dus niet golden en vervolgens een *via positiva* om de wel aanwezige kenmerken naar voren te halen.

We beginnen met omschrijvende kenmerken die *niet* aan de collectie toegekend kunnen worden. Allereerst kan worden gesteld dat het niet ging om een typische kloosterbibliotheek, een conclusie die in lijn ligt met hetgeen in de voorafgaande paragraaf werd vermeld over de herkomst. Niet aanwezig zijn psalters, gebedenboeken, liturgische werken en vroomheidsliteratuur, al kan men tot de laatste categorie nog wel een uitgave van de Duitse mysticus Johannes Tauler (c. 1300-1361) rekenen.¹⁶ De aanwezigheid van een *Corpus iuris canonici* was niet voorbehouden aan kloosterbibliotheeken alleen.¹⁷

De theologische collectie had geen uitgesproken confessionele kleuring. Dat is opmerkelijk. De Franeker universiteit was gesticht op een gereformeerde grondslag, maar de bibliotheek kende in 1601 nog geen gereformeerd overwicht. Johannes Calvijn (1509-1564) was uiteraard aanwezig met een *Opera omnia*-uitgave in acht delen folio en met twee kleinere uitgaven. Theodorus Beza (1519-1605) was dan weer vooral vertegenwoordigd met drie edities van zijn tekstuitleg van het Nieuwe Testament, uiteraard een basistekst voor de theologen. Een prekenbundel van zijn hand die was geschonken door de inwoners van Genève werd helaas later afgestoten.¹⁸ Uitgaven van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, van de Heidelbergse Catechismus of van Heinrich Bullingers (1504-1575) befaamde

11 Later verworven banden hebben veel vaker een aantekening van een eerdere eigenaar of dat het boek door een met name genoemde schenker verworven is.

12 'Liber Theodardi Simonis vicarii in Franeker, pro ecclesia Franekerensi', in Tresoar 601 Gdg 1 fol (= catalogusnummer 49).

13 Tresoar 474 G fol (= catalogusnummer 111).

14 Tresoar 94 Wbg kluis (= catalogusnummer 226); afgebeeld op de omslag van Van Sluis, *Academiebibliotheek*.

15 Van Sluis, *Academiebibliotheek*, bijlage D, aangeduid met HD.

16 In folio, catalogusnummer 87.

17 Drie delen in quarto, catalogusnummer 145.

18 Catalogusnummers 15, 18, 812 resp. 675.

Huys-boeck ontbreken, maar pasten wellicht niet bij het karakter van een referentiebibliotheek.

Opmerkelijk is echter het ontbreken van werken van andere reformatoren. Dat geldt zowel voor gereformeerden als voor lutheranen. Geheel ontbreken bijvoorbeeld Huldrych Zwingli (1484-1531), Maarten Luther (1483-1546), Martin Bucer (1491-1551), Heinrich Bullinger, Johannes a Lasco (1499-1560), Guillaume Farel (1489-1565) en anderen. Van Philipp Melancthon (1497-1560) waren enkele werken aanwezig. Doperse geschriften, met name van Menno Simons (c. 1496-1561) ontbraken eveneens. Van de katholieke theologen uit de periode van de scholastiek was alleen een editie van Thomas van Aquino (1225-1274) bezorgd door Thomas Cajetan (1468-1534) te vinden,¹⁹ maar geen Johannes Duns Scotus (1266-1308) of Jean Gerson (1363-1429), en evenmin eerdere auteurs als Anselmus van Canterbury (1033-1109) of Petrus Abelardus (1079-1142). De kerkvaders, gewaardeerd binnen alle confessies, zijn aanwezig in folio-edities van Augustinus (354-430), Ambrosius (339-397), Hieronymus (347-420), Chrysostomus (c. 345-407) en Origines (c. 185-253/54).²⁰ De theologische collectie was dus veelkleurig geschakeerd, inclusief een uitgave van de Koran.²¹ Een karakteristiek die men vanaf het prille begin *wel* zal hebben nagestreefd, is die van universiteitsbibliotheek, gericht op de vier faculteiten en de onderwezen vakgebieden. De verdeling van de boeken over de vakgebieden kan in een tabel worden weergegeven. Voor de schuine streep staat het aantal banden, daarachter het aantal titels dat in deze banden is ingebonden. De laatste kolom, met het percentage per vakgebied, is gebaseerd op het aantal titels.

	<i>folianten</i>	<i>kleiner</i>	<i>totaal</i>	<i>%</i>
theologie	64 / 105	62 / 81	126 / 186	20,8
rechten	8 / 34	4 / 4	12 / 38	4,3
geneeskunde	42 / 37	48 / 81	90 / 118	13,2
artes	147 / 130	313 / 421	460 / 551	61,7
<i>totaal</i>	<i>261 / 306</i>	<i>427 / 587</i>	<i>688 / 893</i>	<i>100</i>

19 Catalogusnummer 88.

20 Hier wordt afgezien van het vermelden van de catalogusnummers, want die zijn eenvoudig te achterhalen via het register van Van Sluis, *Academiebibliotheek*.

21 Catalogusnummer 94.

Rechten is evident ondervertegenwoordigd. Blijkbaar bevonden zich in de overgenomen en geconfisqueerde collecties weinig juridische boeken. De aankoop van de *Oceanus juris*, een omvangrijk en duur naslagwerk, moest deze lacune opvullen.²² De andere aanwezige juridische werken zijn voor het merendeel ook tamelijk recente uitgaven. Theologie en medicijnen zijn iets ondervertegenwoordigd.

Ruim de helft van de aanwezige titels omspant de veelheid aan vakken uit de *artes*. De uitsplitsing naar vakken valt moeilijk te maken, omdat de gehanteerde systematische onderverdeling alleen in het tweede gedeelte van de catalogus is doorgevoerd, zij niet aansluit op een uitsplitsing van vakken naar moderne maatstaven, en daarmee lastig te projecteren valt op het foliantendeel. Maar de onevenwichtige verdeling over de vier faculteiten zal in 1601 bij het opstellen van de catalogus al zijn opgevalen. Met het erop volgende beleid om de kleinere formaten af te stoten, kon men een evenwicht bewerkstelligen: negatief omdat zoveel kleine en courante boeken aan de *artes* gerelateerd waren, immers als propedeuse niet meer dan een voorbereidende fase in het curriculum, en positief, omdat met de opbrengst folianten voor de drie hogere faculteiten konden worden aangekocht.

De collectie inhoudelijk afgemeten aan humanistische auteurs

Een academiebibliotheek dus, hoewel nog onevenwichtig samengesteld, maar zonder confessionele kleuring. In hoeverre valt deze collectie als humanistisch te kenschetsen, gelet op voor het humanisme kenmerkende aandachtsvelden en humanistische auteurs?

Desiderius Erasmus (1466/69-1536), wellicht de bekendste vertegenwoordiger van het humanisme, is de auteur die het meest veelvuldig aanwezig is in de Franeker bibliotheek, hetzij als auteur, hetzij als editeur: tien titels met zeventwintig banden in het eerste foliodeel en twaalf titels in het tweede deel. Eigen werk is volledig aanwezig in de *Opera omnia* in negen banden in folio.

Nog op een andere wijze is Erasmus opvallend aanwezig. Vier folio-titels zijn afkomstig uit de nalatenschap van Erasmus, stonden ooit in zijn privébibliotheek en zijn voorzien van een eigenhandig geschreven *exlibris*: 'Sum Erasmi'. Het gaat om de volgende vier titels, alle gedrukt door Aldus Manutius (1449-1515) en zijn opvolgers:

- Dioscorides, *De materia medica*, Nicander, *Theriaca*, *Alexipharmaca*, 1499; catalogusnummer 192.

22 Van Sluis, *Academiebibliotheek*, 79.

- Plutarchus, *Opuscula LXXXXII: index moralium omnium, & eorum quae in ipsis tractantur, habetur hoc quaternione. Numerus autem Arithmeticus remi Oit lectorem ad semipaginam, ubi tractantur singula*, 1509; catalogusnummer 214.
- Plutarchus, *Quae vocantur parallela hoc est vitae illustrum virorum Graeci nominis ac Latini, prout quaeque alteri convenire videbatur, digestae*, 1519; catalogusnummer 213.
- Galenus, *Librorum pars prima / quinta*, 1525 (5 banden); catalogusnummer 174.

Het is goed mogelijk dat deze vier boeken zijn aangekocht vanuit de nalatenschap van Tiara.²³ Overigens, ook Lydius had grote belangstelling voor Erasmus, al liet hij zulks – als theoloog was hij onbesproken orthodox – niet blijken. Hij schreef een *Apologia pro Desiderio Erasmo*, waarin hij diens visie op verschillende dogmata uittekende en hem vrijpleitte van beschuldigingen van arianisme. Maar dit pleidooi voor de grote humanist leek hem op dat moment waarschijnlijk niet opportuun, want het werd pas ruim een eeuw later voor het eerst gedrukt, in 1702 en opgenomen in de tiendelige Erasmus-uitgave bezorgd door Johannes Clericus (1657-1736).²⁴ Lydius' naaste collega Sibrandus Lubbertus (c. 1555-1625), toch een streng calvinist die graag de polemieek zocht, kon op een vergelijkbare heimelijke wijze een vriendschappelijke correspondentie voeren met een notoire vrijdenker, de Leidse hoogleraar Bonaventura Vulcanius (1538-1614),²⁵ men behoefde een ketter nu ook weer niet publiekelijk te verketteren wanneer daartoe geen aanleiding was. Hoe dan ook, de onverdacht orthodoxe Lydius zal bij het opstellen van de catalogus van 1601 niet met afkeer de boeken van Erasmus en van andere humanisten hebben beschreven.

De overgenomen boeken van professor Petrejus Tiara weerspiegelen diens humanistische werkwijze.²⁶ De collectie omvat alle vakgebieden en meerdere talen. Voor het eigen vakgebied van de medicijnen bezat Tiara bijvoorbeeld Galenus (131-201-216) en Hippocrates (c. 460 v. Chr.-370 v. Chr.) in het Grieks, Avicenna (980-1037) en Plinius (de Oudere) (23/24-79) in het Latijn en een Duitse Paracelsus (1493/94-1541). Tiara's belangstel-

ling was breed en hoofdzakelijk gericht op de Oudheid en de vroege kerk. Aan theologen bezat hij Griekse en Latijnse kerkvaders, en van moderne theologen alleen de reeds genoemde *Opera omnia* van Erasmus. Filosofie bestreek de periode vanaf de vroege Griekse oudheid, met Plato (427-347 v. Chr.) en Aristoteles (384-322 v. Chr.), tot aan de late Latijnse oudheid, met Boëthius (c. 480-525). Tiara maakte een goed gebruik van zijn boeken, getuige aantekeningen in de marge of de aanvulling met een door hem zelf vervaardigd register.

Kenmerkend voor een uit het humanisme voortkomende belangstelling is de aanwezigheid van tamelijk veel Hebreeuwse boeken. Pronkstuk is een Talmoed in negen folio-delen. Er zijn Hebreeuwse bijbels en verschillende Hebreeuwse woordenboeken. De andere semitische talen zijn spaarzaam aanwezig: een Koran in het Arabisch en een grammatica voor het Syrisch.

Bij de kleine formaten is er een groep 'Authores graeci' met negendertig banden. In feite is het aantal Griekse auteurs veel omvangrijker, want in andere rubrieken staan eveneens veel Griekse uitgaven.²⁷ De 'Autores Latini', d.w.z. schrijvers overwegend uit de Romeinse Oudheid, vormen met vijftig banden eveneens een omvangrijke groep. De klassieke auteurs zijn dus goed vertegenwoordigd. Ter vergelijking: bij de kleine formaten tellen de 'Theologici' vierenveertig banden.

Eveneens opvallend bij de kleine formaten acht ik het tamelijk grote aantal banden in de rubrieken 'Cosmographici, & regionum descriptores' en 'Historici, Ethici & Logici', met zeventwintig en respectievelijk vierendertig banden. Deze rubrieken omvatten historische en geografische werken, met veel (reis-)beschrijvingen die de gehele toenmalig bekende wereld bestreken: van Moskou tot Florida en Peru, en dat in uiteenlopende moderne talen: Duits, Frans, Spaans, Italiaans. Hier toonde de bibliotheek een mate van actualiteit die het Middeleeuwse genre van wereldkronieken oversteeg.

Actualiteit valt ook af te lezen aan de aanwezigheid van moderne auteurs.²⁸ Bijvoorbeeld de vertegenwoordigers van de Italiaanse renaissance, zoals Francesco Petrarca (1304-1374), Lorenzo Valla (1405/07-1457), Enea Silvio Piccolomini (die als paus de naam aannam van Pius II) (1405-1464) en de andere telg van de familie Piccolomini, de astronoom Alessandro (1508-1578), Marsilio Ficino (1433-1499), Pietro Pomponazzi (1462-

²³ Uitbreider in Van Sluis, *Academiebibliotheek*, bijlage A, 193-198.

²⁴ Tekst en toelichting op: <http://mpaginae.atspace.com/MLydius.htm>.

²⁵ Wiebe Bergsma, 'Een geleerde en zijn tuin. Over de vriendschap tussen Lubbertus en Vulcanius', *De zeventiende eeuw* 20 (2004), 96-121.

²⁶ De boeken die te herleiden zijn tot de collectie-Tiara zijn met een asterisk aangegeven in Van Sluis, *Academiebibliotheek*, bijlage E. Het gaat alleen om folianten; onbekend is of er ook kleinere formaten werden aangekocht uit de collectie-Tiara.

²⁷ Opmerkelijk is dat Griekse edities van Plato onder 'Authores graeci' vermeld staan (catalogusnummers 445, 452), maar Aristoteles onder de 'Logici apud historicos & Ethicos' werd gerangschikt (489).

²⁸ Hier wordt afgezien van het vermelden van de catalogusnummers, want deze zijn eenvoudig te achterhalen via het register van Van Sluis, *Academiebibliotheek*.

1525), Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) en Francesco Patrizi (1529-1597). Voorts zijn uit noordelijkere streken afkomstig de natuurwetenschappers: Georg von Peurbach (1423-1461), Johannes Regiomontanus (1436-1476), Nicolaus Copernicus (1473-1543) (maar geen Tycho Brahe, 1546-1601), Gerard Mercator (1512-1594), Andreas Vesalius (1514-1564), en er zijn veel boeken van Conrad Gesner (1516-1565). Noordelijk humanisme is er met Rudolf Agricola (1444-1485), Johannes Reuchlin (1455-1522), Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535), Michael Neander (1529-1581), Philipp Melanchthon zoals gezegd, Justus Lipsius (1547-1606); en uit Frankrijk Guillaume Budé (1468-1540), Josephus Justus Scaliger (1540-1609), Isaac Casaubon (1559-1614), en vooral vader Robert (1503-1559) en zoon Henri Estienne (1528-1598). Radicale denkers als Niccolò Machiavelli (1469-1527), Michel de Montaigne (1533-1592) en Giordano Bruno (1548-1600) ontbraken.

Slot

Aangaande de vraag of de Franeker Academiebibliotheek anno 1601 te kenschetsen valt als een (bewust opgezette) humanistische bibliotheek, is het lastig een eenduidig oordeel te vellen. Immers, de vraag veronderstelt dat een gericht aanschafbeleid werd gevoerd ~~werd~~ dat wel of niet als humanistisch te karakteriseren valt. Maar niets wijst erop dat gericht werd verzameld en dat iemand verantwoordelijk was voor de aanschaf van nieuwe boeken.

Onze onderzoeksvraag moet dus worden beantwoord voor een boekenverzameling waaraan we in terugblik geen visie of masterplan kunnen toeschrijven. Het toeval zal in belangrijke mate hebben geregeerd. Maar misschien schieten de overgeleverde bronnen wel tekort en werd met meer beleid aangeschaft dan valt te achterhalen. Want het uiteindelijke totaalbeeld dat oprijst is dat de Franeker academiebibliotheek een goed geoutilleerde en naar actueel onderzoek afgewogen collectie bezat, zonder een uitgesproken confessioneel karakter en zonder radicale uitschieters. Het humanisme in de brede zin van het woord was goed vertegenwoordigd.

Toen het beleid in Franeker vorm begon te krijgen, na 1601, leek de bibliotheek haar brede humanistische karakter te verliezen. Immers, de aanwezige literatuur aan humanisme bestond voor een belangrijk deel uit boeken in kleine formaten. Met het afstoten van de kleine formaten in de jaren 1620 ging het humanistische karakter van de bibliotheek, dat in 1601 nog duidelijk aanwezig was, voor een belangrijk deel verloren.

‘Komt, leert vrijen!’

Maakte Erasmus school in Friesland?

Piter van Tuinen

Summary

*Till well into the eighteenth century Erasmus held a prominent position in the curriculum of Dutch Latin schools. Many teachers as well as other ‘men of letters’ possessed editions of his books. This article’s focus is on Erasmus’ reception in Friesland and the Frisian Latin schools. To illustrate this the Frisian humanist and classical scholar Joannes Fungerus (1556-1612) is taken as a model. Educated at the Collegium Trilingue in Leuven, where Suffridus Petrus was his patron, he became headmaster in the Latin schools of Bolsward, Leeuwarden and Franeker. His *De puerorum disciplina et recta educatione liber* (1584 and 1586), the first of many Latin publications, demonstrates how strongly he was influenced by Erasmus. His important library with ca. 1500 items held as many as 33 Erasmiana.*

Inleiding

De reiziger uit Holland die omstreeks 1600 de Zuiderzee overstak naar Friesland, was ongetwijfeld blij als hij de contouren van de stad Harlingen ontdekte. Tussen molens en torens ontwaarde hij boven op de dijk het tweekoppige monument voor Caspar de Robles (1527-1585). Was hij een geleerde humanist, dan herkende hij in deze Stenen Man tot zijn geruststelling Erasmus’ (1466-1536) Terminus.¹ *Et in Frisia ego*. De Friese havenstad heeft nog een tweede associatie met de grote Rotterdammer. Daar verwijst bovenstaande titel naar. Die is ontleend aan een aanbevelingsversje voor de berijmde vertaling van het colloquium ‘Proci et Puellae’, *Dat is een Bespreck oft Vryage tusschen een Vryer ende Vryster, handelende van den Echten-Staet*.² Deze vertaling uyt het Latijnsch des seer vermaerden

1 Edzo H. Waterbolck, ‘Een Friese Terminus? Een aspect van Erasmus’ invloed in het noorden der Noordelijke Nederlanden’, *De Gulden Passer*, 47 (1969), 76-80.

2 H.G. de Leeuw, *In-leydende Aen-Radinge Tot P. Gheest-Dorps Vryage Bespreck*: ‘Vryers die gaern u gerieff / hadt van u verkooren Lief / Komt leert vryen van dees’ Gheest / Dorp er, moedig, onbevreesd.’ Dit is een versje voor *Desid. Erasmi Colloquium Proci et Puellae*. Dat is: *Een Bespreck oft Vryage tusschen een Vryer ende Vryster, handelende van den Echten-Staet*. Vvt het Latijnsch vertaelt, ende in Duytschen Rijme, Poëtischer wijze, nae de Roodenburgsche stijl, voorgesteld, Door P. Gheest-Dorps. Tot Leeuwarden, Gedrukt by Claude Fonteyne, Boeckdrucker, Voor Ielle Fettjesz. Boeck-Vercooper, woonende tot